

„Valóknak tartott fontos események” – Vaszary Kolos (1832–1915) történelemtankönyvei

“Important events which look real”: History Handbooks of Kolos Vaszary (1832–1915)

Dr. Jakab Péter

ELTE BTK

egyetemi tanársegéd

ELTE Apáczai Csere János Gimnázium

gyakorlógimnáziumi vezetőtanár

ORCID: 0000-0003-4554-8005

Absztrakt

Vaszary Kolos esztergomi érsek, bíboros neve az egyháztörténeti munkákban általában az első Wekerle Sándor-kormány egyházpolitikai intézkedéseinek ellenzőjeként jelenik meg. Kevésbé közismert, hogy a magyar egyház fejevé válása (1891) előtt számos helyen (Komárom, Pápa, Esztergom, Győr, Pannonhalma) történelmet, földrajzot a bencések között elsőként oklevél birtokában tanító szerzetes több tankönyvet is írt, érdeklődésének egyik fókuszpontja a magyar középkor volt. Tanította Concha Győzöt, de Baross Gábort és az érseki székben közvetlen utódát, Csernoch Jánost is. Vaszary neve a korszak pedagógiájával, illetve a történelem tantárgy történetével foglalkozó művek döntő többségéből hiányzik. Az előadás a tankönyvszerző Vaszary jelentősége mellett foglal állást, elsődleges forrásként műveit megvizsgálva. A későbbi bíborosnak ugyanis szerepe volt az önkényuralom időszakában Horváth Mihály műveinek népszerűsítésében, fiatal pedagógusként már történelmi füzetsorozatot (Ifjúsági Plutarch) indított, s önképzőköröket szervezett. Vaszary a korszakban korántsem magától értetődő módon felismerte Luxemburgi Zsigmond uralmának jelentőségét, de figyelme, érdeklődése kiterjedt a hadtörténetre és a 19. századi reformországgyűlésekre is. Két fő alkotásának az 1863-ban megjelentetett *Világtörténelem*, s az 1865-ben kiadott *Magyarország története* tekinthető. Térképekkel ellátott, az egyes területek, birodalmak „földrajzi átnézetével” kezdődő fejezetei alapos forrásismerettel és didaktikai tudatossággal jellemezhetők, amelyek hazai történelemtanításunk meghatározó elemei mind a mai napig.

Kulcsszavak: történelemdidaktika, történelemtankönyv, Vaszary Kolos

Abstract

The name of archbishop and cardinal Kolos Vaszary (1832–1915) usually appears in church history works as an opponent of the church policy measures of the first Sándor Wekerle government. It is less well known that before becoming the head of the Hungarian Church (1891), Vaszary, who taught History and Geography in many places (Komárom, Pápa, Esztergom, Győr, Pannonhalma) was the first Benedictine monk to hold a diploma, and wrote several handbooks for students. He also taught Győző Concha (historian), Gábor Baross (politician) and his direct successor in the archbishopric, János Csernoch. Vaszary's name is missing from the vast majority of works dealing with the pedagogy of the period and the history of History as a subject. My paper takes a position supporting the importance of Vaszary as a textbook author, examining his works as a primary source. The later cardinal played a role in popularizing the works of Mihály Horváth during the period of neo-absolutism, and as a young teacher he already started a series of historical pamphlets (Youth Plutarch) and organized self-education circles. In the era, Vaszary recognized the significance of Sigismund of Luxemburg's rule in a way that was far from self-evident, but his attention and interest also extended to military history and the 19th-century national reform assemblies. His two main works are the World History published in 1863 and the History of Hungary published in 1865. The chapters with maps, beginning with a “geographic overview” of the individual territories and empires, can be characterized as demonstrating a thorough knowledge of sources and didactic awareness, which are defining elements of our Hungarian history teaching to this day.

Keywords: history didactics, history textbook, Kolos Vaszary

1. „A tűzhely lángja.” A főpap Vaszary Kolos

Vaszary Kolos (1832–1905) esztergomi érsek, prímás és bíboros emlékezetét ma már kórház őrzi Esztergomban, s egész alakos szobor Keszthely városában. A bencés tanárból a magyar katolikus egyház fejévé váló főpap nem könnyű korszakban: Szapáry Gyula és Wekerle Sándor kormányai alatt, majd a dualizmus válságperiódusában volt esztergomi érsek. Talán nem túlzás kijelenteni, hogy a prímási szolgálatot maga is tehernek érezte: a testileg megtört, Ferenc József bizalmát elveszítő Vaszary végül 1912-ben nyújtotta be lemondását. Ehhez kapcsolódóan Adriányi Gábor kissé éles megjegyzése („tíz évvel előbb kellett volna” [Adriányi, 1996] rávilágít arra, hogy a bőkezűen adakozó, Esztergomban iskolát, kórházat és óvónőképzőt, Budapesten templomokat emeltető prímás időszaka – különösen a Bécs bizalmát maximálisan élvező Simor János, illetve Csernoch János érseksége között – ellentmondásokkal terhelt.¹ Keményfy Kálmán Dániel még Vaszary életében publikált róla egy elfogult megállapításoktól korántsem mentes, ugyanakkor mind a mai napig a hazai egyháztörténet-írás által meg nem haladott életrajzot. A ferences rendhez tartozó Keményfy az

¹ Krúdy Gyula több írásában (*Sóhajda, az ország koldusa; Nyárutó a prímásnál*) is megemlékezik az adakozó kedvű hercegprímásról (Krúdy, 1986), jelleméről, hivatástudatáról pedig Kelemen Krizosztom, későbbi pannonhalmi főapát is megemlékezett (Solymos, 1997).

Esztergom című lap elindítója és főmunkatársa volt az akkor még kanonok Csernoch Jánossal és Prohászka Ottokárral, aki pályájának ebben a szakaszában az esztergomi szeminárium spirituálisa volt (Gergely, 1977). A mind a mai napig egyetlen életrajz szerzője a nemzeti „tűzhely lángját” látja Esztergom érsekében, szűkebb értelemben Vaszaryban (Keményfy, 1905), ezért munkája, bár nélkülözhetetlen a kutatás számára, különös kritikával kezelendő.

Tanulmányomban Vaszary Kolos munkásságának egy eddigiekben nem kellő mélységben vizsgált területére: a tankönyvírására koncentrálok, elsődleges forrásként a nem egy kiadást megért köteteket elemezve. A primás portréja a történelemtanítás történetét bemutató munkákból gyakorlatilag teljesen hiányzik, ahol neve mégis előfordul, ott téves kontextusban. Utóbbira példa, hogy a legalaposabbnak tekinthető történelem szakmódszertani tankönyv szövege – hibásan – a falitérképeket, atlaszokat készítő szakemberek között nevezi meg Vaszaryt (Katona & Sallai, 2002).

Írásom terjedelme nem teszi lehetővé, hogy komplex képet alkossak Vaszary vélt vagy valós érdemeiről a magyar historiográfiában. A kérdés viszont adott: milyen pedagógiai elveket, nézeteket sugároznak Vaszary Kolos tankönyvei? Hol a helyük a dualizmus időszakában vitathatatlanul felívelő történelem-tantárgypedagógia történetében?

2. A tankönyvszerző Vaszary Kolos

A tankönyvek szellemisége természetesen nem független a szerző műveltségétől, világnézetétől. A fiatal Vaszary klasszikus műveltségre tett szert a keszthelyi premonstrei gimnáziumban (Keményfy, 1905): egyik tanára (Szenczy Imre) Tacitus-fordító volt, s feltételezhetően visszatérő vendége volt a Helikon-rendezvényeknek is. Vaszary életrajzírója kissé túlzóan megjegyzi, hogy nemcsak műveivel, hanem életpályájával is hatott rá Fejér György (1766–1851), a *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* összeállítója. Meggyőződésem ugyanakkor, hogy a szintén keszthelyi születésű, tudós prépost elsősorban írásainak módszertanával hatott Vaszaryra. A *Világtörténelem rövid előadásban* első oldalain a szerző a „leglényegeseb segédtudományokat” rögzíti (Vaszary, 1870a). Az adatait lehetőleg hiteles (ha nem is mindig primer) forrásokhoz kötő Vaszary műveiben talán nem is elsősorban Fejér, hanem a *Codex diplomaticus* szerzőjét is tanító (Toldy, 1865) Katona István (1732–1811) módszere meghatározó. A monumentális *Historia critica* alkotójának ugyanis jellegzetes eszköze, hogy egész forrásközléseket illeszt a történetírói szövegbe.² Vaszary tankönyveinél ez természetesen nem volt lehetséges, ugyanakkor az ókori Egyiptomnál Hérodotost („Nil ajándoka”), a *Történelem rövid előadásban alsóbb osztályok számára* lapjain pedig Nagy Lajos jellemzésekor Küküllei Jánost („kitünő lelki tulajdonokkal diszlő”) idézi (Vaszary, 1870a, 1870b). A Vaszary előtt alkotó szerzetes- és paptanárok generációjából min-

² Katona István történetírói munkásságáról a legújabb ismeretek tükrében átfogóan tájékoztat: Thoroczkay, 2001–2003.

denképpen ki kell még emelni Szilasy János (1795–1859) kanonokot, akinek *A nevelés tudománya* címet viselő, még a reformkorban megjelent korpuszában a történelem az olvasás és írás, a számolás, a hittan „első rendbeli tantárgyai” után a „másod rendbeli” stúdiumok közé tartozik (Katona, 2023). További kutatást fog igényelni, hogy Szilasy nevelélméletét valóban forgatta-e tanulmányai során Vaszary, de a bencés rend első, valóban „okleveles” tanárának aligha kerülhette el a figyelmét a Szombathelyen és Pesten is tanító, az Akadémia (akkori nevén Magyar Tudós Társaság) soraiba is bekerülő pap műve. Szilasy meghatározása szerint a történelem: „a’ jelesebb embereknek, a nemzeteknek, sőt az egész emberi nemnek nevezetesebb viszontagságait” tárgyalja (Szebenyi 1989). Vaszary Kolos megállapítása ennél érzékenyebb, de érezhetően nem független Szilasy definíciójától: „a történelem a valóknak tartott fontos események összefüggő előadása.” (Vaszary 1883). Ami a „jelesebb embereket” illeti, *Történelmi életrajzok* címmel Vaszary is megjelentetett egy gyűjteményt 1893-ban, amit féltestvére, a századfordulón foglalkoztatott festővé váló Vaszary János (1867–1939) illusztrált.³

A későbbi primás még Komáromban tanított, amikor titokban előfizetett a Szemere-kormány Svájcba emigrált egykori miniszterének, Horváth Mihálynak (1809–1878) *Huszonöt év Magyarország történetéből* című, Genfben megjelent munkájára (Keményfy, 1905). Vaszary ismerte, s földrajzot (és eleinte természetrajzot) tanító paptanárként minden bizonnyal hasznosította Bél Mátyás (1684–1749) korpuszát (*Notitia Hungariae novae historio-geographica*) is, mivel többször saját költségén másoltatott is a műből (Keményfy, 1905).⁴ A világtörténelem és a magyar történelem szétválasztva tanítását Bél javasolta először a pozsonyi evangélikus líceumban (Katona & Sallai 2002), ez a szemlélet is szervesen beépült Vaszary történelemtankönyveinek felépítésébe, természetesen nem függetlenül a korszak történelemtanítási elveitől.

A Vaszary történelmi műveltségét, olvasottságát rejtő adatok feltérképezését azért is tartom fontosnak, mert a szakirodalom egy része (pl. Adriányi, 1996; Fülöp, 2003) meglehetősen sarkos képet alkot a főpap szellemi képességeiről, megjelent munkáinak színvonaláról. Azt gondolom, hogy ezt a képet Vaszary tankönyveinek, (történet)írói tevékenységének alapos vizsgálatával napjainkban már mindenképpen árnyalni kell.

Vaszary legaktívabb tankönyvírói periódusa az esztergomi évekre (1861–1869) tehető, tankönyvei jelentős részét azonban a dualizmus periódusa alatt folyamatosan újra kiadták – a világtörténelemmel foglalkozó kötetet (*Világtörténelem középiskolák számára* címmel) még 1912-ben is (Vaszary, 1912). Az, hogy az egyházi ranglétrán egyre befolyásosabb szerző kötetei közül az említett munka tíz kiadást ért meg (Fülöp, 2003), azt is jelenti, hogy munkái maradéktalanul megfeleltek a katolikus püspöki kar elvárásainak, amely átfogó jelleggel 1877-ben rendezte (és kötelezővé tette) az egyházmegyei iskolák tanterveinek alkalmazását (Mészáros, 2000). E publikációban csak röviden lehet arra utalni továbbá,

³ Kapcsolatuk állt a középpontjában annak a balatonfüredi kiállításnak is, amely a Magyar Nemzeti Galéria és a Vaszary Villa együttműködésével valósult meg (Gergely, Plesznivny & Veszprémi 2010) (további szakirodalommal).

⁴ Vaszary részben saját műveiből, részben az általa fontosnak vélt, nehezen hozzáférhető alapmunkákból rendszeresen másoltatott diákjaival, akik ezért a tevékenységért szerény díjazásban részesültek.

hogy a Bánffy Dezső, Széll Kálmán és Khuen-Héderváry Károly (első) kabinetjében a vallás- és közoktatásügyi miniszter, Wlassics Gyula az iskolák működésére, szakdidaktikai apparátusára, köztük a tankönyvírásra is a korábnál átfogóbb állami felügyeletet terjesztett ki, amely önmagában nem kedvezett a felekezeti iskolák tanügyi helyzetének (Felkai, 1987).

Vaszary Kolos tankönyvírói munkásságát segítette, hogy Pápáról Esztergomba kerülve (1861) már kevesebb tantárgyat tanított (világtörténelmet, magyar történelmet és magyar irodalmat), ugyanakkor jobb lehetőségei voltak a kutatásra, s eredményeinek publikálására. Rendszeres szerzőjévé vált a Pongrácz Lajos alispán által elindított Esztergomi Újságnak, valamint tagja a történelmi pályaműveket honoráló Széchenyi-emlékalapítványnak (Keményfy, 1905). Amikor átkerült a győri bencésekhez, ráadásul igazgatónak (1869), mindössze három órában tanított már csak történelmet. Alkotóerejét, idejét valószínűleg az is lekötötte, hogy 1867-ben két leggyakrabban tanított szaktárgyából (történelem és földrajz) állami pedagógusi oklevelet is szerzett (Vizi, 2019). Könyveinek újra és újra történő kiadása azonban nem szakadt meg: 1885-ben Vaszary már pannonhalmi főapát volt, amikor tekintélyes tankönyvírói tiszteletdíját a falunak ajánlotta fel (Keményfy, 1905).

Pályája során egy alkalommal – igaz, közvetett formában – Vaszary Kolos történelemszemlélete és pedagógiája nem kisebb személytől, mint Thaly Kálmántól (1839–1909) kapott éles kritikát. Thaly (végzettségét tekintve maga is pedagógus) az 1880-as években mind történetírói, mind képviselői munkája során konfrontálódott a szélesebb közvéleménnyel, de korábban Fraknoi Vilmos (1843–1924) és Knauz Nándor (1831–1898) történelemszemléletét, módszereit is bírálta. A korszak katolikus szemléletű történetíróival, paptanáraival 1883-ban, illetve 1885-ben is szembekerült, amikor képviselőházi beszédeiben Giuliano Cesarini bíboros és a pápa felelősségét tematizálta a várnai csatavesztésben (Várkonyi, 1961). Előbbi alkalommal Vágner József képviselőnek adott válaszában Thaly úgy fogalmazott, hogy ő Vaszarytól „történelmet nem tanul” (Keményfy, 1905). A konfliktus mélyén egy konkrét ügy húzódott: Vaszary Kolos esztergomi prefektusként nem engedélyezte a szeminaristáknak, hogy a szentgyörgymezei honvédsírokat megkoszorúzzák. Vaszary munkásságát, s tágabb értelemben hazafiságát végül egykori tanítványai védték meg, akik a *Pesti Napló* hasábjain közös nyilatkozatban álltak ki volt tanáruk becsületéért, hozzájuk egy másik írással csatlakozott Concha Győző (1846–1933), az államelmélet és alkotmánytan elismert professzora is, akit Vaszary még Pápán tanított történelemre. Az ügy hosszabb távon nem törte derékba Vaszary karrierjét: a következő évben, 1884-ben megkapta a Ferenc József-rend lovagkeresztjét, munkásságát pedig a Győrbe látogató Pauler Tivadar és Trefort Ágoston is elismerte (Keményfy, 1905).

3. A Vaszary-féle tankönyvek sajátosságai egy példán keresztül

E tanulmány Vaszary Kolos munkái közül az egyik legnépszerűbbre koncentrálok, azzal a nem titkolt céllal, hogy egy átfogó kutatás során már valamennyi tankönyv összehasonlító elemzésére sor kerülhet. A *Történelem rövid előadásban alsóbb osztályok számára* Győrben jelent meg 1870-ben. Mint fentebb utaltam rá, a győri bencéseknel Vaszary már csak alacsony óraszámú tanított igazgatói feladatai miatt, de valószínűsítem, hogy az itt is létrehozott, támogatott önképzőkör (Keményfy, 1905) kedvéért döntött egy átfogó munka megírásáról. A könyv Magyarország történetének 1301 és 1526 közötti szakaszát foglalja magában a hagyományos korfelosztáshoz (vegyesházi királyok kora) alkalmazkodva. Ennél érdekesebb, hogy az európai történelemnél 1273 a kezdődatum: ez Habsburg Rudolf német királlyá választásának éve.⁵ A IV. (Kun) Lászlóval szövetségre lépő II. Ottokárt legyőző uralkodó – elegendő itt Than Mór híres festményére gondolni a morvamezei ütközetről – a Habsburg-magyar kapcsolatok 13. századi megalapozottságának narratívájába illeszkedett leginkább. Figyelemre méltónak tartom, hogy akár a Habsburg-rokonság, akár a közép-európai hegemonia kapcsán, de a korszak munkáihoz képest meglepően körültekintő, s összességében pozitív Luxemburgi Zsigmond uralkodásának ábrázolása a főszövegben, kiemelve a király török elleni politikáját, s a huszitizmus elleni küzdelmeit is (Vaszary, 1870). A szerző – akinek a várnai csatáról és a pápai legátus felelősségéről szóló álláspontja kivívta Thaly ellenszenvét – Hunyadi János hadjáratairól is részletesen ír. A személyes érdeklődés mellett Vaszary az 1441–1442. év eseményeit (Nándorfehérvár, Belgrád) talán azért is részletezte (Vaszary, 1870), mert már a 19. századi tankönyvekre jellemző volt, hogy Nándorfehérvár védelmétől eltekintve, elsősorban a vereségekre (mint nemzeti kataklizmákra) tértek ki elsősorban a szerzők. Kétségtelen, hogy a kiadvány ugyanakkor számos következtetlenséget is tartalmaz, ami azt valószínűsíti, hogy iskolai órára, esetleg (mai fogalmaink szerint) szakkörre készült óravázlatait dolgozhatta át a szerző rövid határidővel tankönyvvé. Vaszary felváltva használja például a „Róbert Károly” és az „I. Károly” uralkodói neveket, más helyen pedig a korszakban már indokolatlan módon magyarít (Nápolyi Johannából „Janka” lesz), esetleg a latinos névalakot ötvözi a magyarral („Medicis Lőrincz”). Az a megállapítás, hogy a történelmi nevek helyesírásának egyik elszánt harcosaként a „c”-vel való írásmód következetes képviselője lett volna a „cz”-vel szemben (Keményfy, 1905), egészen biztosan nem igaz, mivel nemcsak személyneveknél, hanem jelzőknél (pl. „daczos” Szapolyai) is az archaikusabb verzió mellett marad. A kora újkori magyar történelem tárgyalásánál Erdély története nem különül el, a fejedelmek nem kapnak önálló fejezetet (Vaszary 1870); ez meglátásom szerint Vaszary deklaráltan katolikus szemléletéből is fakadhat, egy helyen ugyanis azt fejtegeti tankönyve, hogy a „vegyes házakból királyok uralkodása kedvező hatással volt a kath. egyház történetére” (Vaszary, 1870). Ezek a mondatok magától értetődően a katolikus szellemiségű, nemzeti, de nem „kurucos”

⁵ Ennek korántsem egyértelmű körülményeiről és forrásairól legújabbban: Rudolf, 2023.

kiadványok közé sorolják Vaszary munkáját. A kora újkor tárgyalásakor négy szempontot ajánl a diákok figyelmébe, amelyek a korszakra „nagy befolyással voltak”. Ezek az „egyes találmányok”, a „fölfedezések”, a „tudományok ujjaszületése” és a „hitújítás” (Vaszary, 1870). A kategóriák közül a legérdekesebbnek a harmadikat tartom, ugyanis a tankönyv a természettudományra alapozott világkép térhódítását és eredményeit egyáltalán nem akarja zárójelbe tenni. Megkockázatom: földrajztanári, természetismeret-tanári végzettségénél fogva Vaszary ezekben a tankönyvi leckékben tud leginkább tantárgyi koncentrációt megvalósítani, felkeltve esetleg a tanulók figyelmét. A szerző már a legkorábbi munkáinál fontosnak tartotta térképek közlését, ezeket leggyakrabban Forster Gyulával rajzoltatta meg (Keményfy, 1905). Vaszary tankönyvírói korszaka a falitérképek és atlaszok gyártásának, oktatásba való bevonásának első fénykorát jelentették (Katona & Sallai, 2002), így leszögezhető, hogy ebben a tekintetben a szerző kötetei nem voltak lemaradva az állami intézményekben használt kiadványoktól.

4. Összegzés

Vaszary Kolos esztergomi érsek és bíboros – aki egy Keményfynél modernebb hangvételű és szemléletű monográfiát is megérdemelne a 21. században – munkássága alapján a dualizmus jelentős tankönyvszerzője is volt aktív tanári korszakában. Történelemtankönyvei egészen az I. világháborúig népszerűek és közismertek voltak, ezért Vaszary beemelése a dualizmus kori történelem-tantárgypedagógia meghatározó alakjai közé több mint indokolt. Bár a kutatás csak kezdeti fázisában tart, megállapítható, hogy a tudós főpap történelemszemlélete, tanítási elvei részben tükröződnek kiadott munkáiban, így ezek összehasonlító, elemző vizsgálata a taneszköztörténet, de a magyar historiográfia szempontjából is fontos lenne.

Irodalomjegyzék

- Adriányi Gábor (1996). A magyar egyház és a Vatikán (1848–1918). In Zombori István (szerk.), Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, pp. 211–255.
- Felkai László (1987). Wlassics Gyula minisztersége. *Pedagógiai Szemle*, 37(9), 867–876.
- Fülöp Éva (2003). Vaszary Kolos. In Beke Margit (szerk.), *Esztergomi érsek 1001–2003*. Szent István Társulat, pp. 379–385.
- Gergely Jenő (1977). *A politikai katolicizmus Magyarországon (1890–1950)*. Kossuth Kiadó.
- Gergely Mariann, Pleszniv Edit & Veszprémi Nóra (2010). Vaszary János és Vaszary Kolos. A festőművész és az egyházfő találkozása az egykori primási nyaralóban.

- A Magyar Nemzeti Galéria és a Vaszary Villa közös kiállítása. Balatonfüred, Vaszary Villa, 2010. május 29. – október 31.
- Katona András & Sallai József (2002). A történelem tanítása (Tantárgy-pedagógiai összefoglaló). Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Keményfy K. Dániel (1905). Vaszary Kolos 1855–1905. Buzárovits Gusztáv Könyvnyomdája.
- Krúdy Gyula (1986). A XIX. század vitzitkártái. Szépirodalmi Kiadó.
- Mészáros István (2000). A katolikus iskola ezeréves története Magyarországon. Szent István Társulat.
- Rudolf Veronika (2023). Közép-Európa a hosszú 13. században. Magyarország, Csehország és Ausztria hatalmi és dinasztikus kapcsolatai 1196 és 1310 között. HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont. (Arpadiana XV.)
- Sólymos Szilveszter (1997). Ezer év száz bencése. Pannonhalma.
- Szebenyi Péter (1989). A rendszeres iskolai történelemtanítás és a történelem-metodika kezdetei Magyarországon. In Szabolcs Ottó (szerk.), A rendszeres iskolai történelemtanítás és a történelem-metodika kezdetei Magyarországon. A történelemtanítás módszertanának forrásai I. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, pp. 108–111.
- Toldy Ferenc (1865). Fejér György emlékezete. Budapesti Szemle, 7, 404–422.
- Thoroczkay Gábor (2001–2003). Előszó. In Katona István 2001–2003 A kalocsai érseki egyház története I–II. Kalocsai Múzeumbarátok Köre, pp. 2–6.
- Várkonyi Ágnes (1961). Thaly Kálmán és történetírása. Akadémiai.
- Vaszary Kolos (1870a). Világtörténelem rövid előadásban. Lampel.
- Vaszary Kolos (1870b). Történelem rövid előadásban alsóbb osztályok számára. Sauerwein Géza kiadása.
- Vaszary Kolos (1883). Világtörténelem a középtanodák felsőbb osztályai számára. 1. kötet. Lampel.
- Vaszary Kolos (1912). Világtörténelem a középiskolák számára. 1–4. kötet. Lampel.
- Vizi E. Szilveszter (2019). Vaszary Kolos: a főpap, a tudós és a közéleti ember. Magyar Szemle, 28(3–4), 15–23.